

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ АДАПТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ НА ТЕРЕНАХ ДОНБАСУ (1943-1945 рр.)

Проаналізовані прояви невдоволення інвалідів Великої Вітчизняної війни політикою радянської влади щодо їх адаптації у повсякденне життя на теренах Донбасу.

Ключові слова: *інваліди Великої Вітчизняної війни, державна політика щодо реабілітації та адаптації інвалідів у повсякденне життя, соціальна незахищеність інвалідів, вияв протиположної політики радянської влади.*

Майже 67 років минуло з часів, коли закінчилась Велика Вітчизняна війна, та була одержана велика Перемога над фашизмом. Нажаль, значна частина переможців стала інвалідами. Проте, на протязі тих років, які визначали закінчення війни, як здорова частина населення, так і люди, що постраждали внаслідок війни, тобто інваліди, робили все, щоб держава відновилася та стала такою, якою могла б бути. Дослідження багатьох проблем Великої Вітчизняної війни показують, що саме соціальний аспект не дозволяв у повній мірі вивчити питання стосовно такої категорії населення, як інваліди цієї війни. На думку автора, у переліку найважливіших подій в історії України, котрі потребують глибокого, об'єктивного і комплексного дослідження та висвітлення, слід зазначити, що важливе місце у цьому процесі посіли події, пов'язані з соціальними аспектами Великої Вітчизняної війни та її наслідками для українського народу. Війна, двічі прокотившись вогняним смерчем територією України, завдала величезних руйнувань та збитків економіці й соціальній сфері республіки, забрала мільйони життів її громадян, зробила інвалідами сотні тисяч громадян, принесла неймовірні страждання та горе в кожному сім'ю. Наслідки війни та нацистської окупації українське суспільство відчуває й понині, а гірка правда про ті трагічні та перші повоєнні роки ніколи не втратить своєї актуальності.

З проблеми можна виділити окремі праці вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед перших – відзначимо доробки професорів П.Доброва, В.Короля, дослідників – І.Перехрест, Г.Гордієнко тощо. Значним внеском зарубіжних учених наголосимо статтю викладача східноєвропейської історії в Бохумському університеті Німеччини Б.Фізелер, яка зробила висновок про те, що історія інвалідів Великої Вітчизняної війни в СРСР – «не знайшла відображення у свідомості багатьох сучасників, що пережили війну» [1].

Вказана категорія, тобто інваліди, до теперішнього часу, як правило, не уособлюється однозначно громадським суспільством. Саме зазначене надає можливість розглянути життя інвалідів війни з кардинально нової точки зору, користуючись історичними методами, серед яких основну роль повинен відігравати напрямок, що має просту назву «історія повсякденності». Це й постало одним з основних напрямків вивчення у публікації.

Першочерговим завданням державних органів влади на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни постало питання про залучення інвалідів війни

до участі у відбудові народного господарства. Його вирішення розпочалося з власне реабілітаційного «відродження» цієї категорії населення. Воно проводилося насамперед на основі партійно-державних директив: РНК СРСР «Про працевлаштування інвалідів Вітчизняної війни» (6 травня 1942 р.), «Про залучення на період війни інвалідів третьої групи, які отримують по державному страхуванню, на роботу в підприємствах і установах» (28 серпня 1942 р.); РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про працевлаштування, виробниче навчання й матеріально-побутове обслуговування інвалідів Вітчизняної війни» (23 лютого 1943 р.) і ін.

У фондах центральних державних архівів та державних архівів Донецької та Луганської областей містяться сотні справ про реалізацію державної політики щодо адаптації інвалідів Великої Вітчизняної війни у повсякденне життя. Проте більшість з них у силу законодавчих постулатів сьогодення ще не може постати доступною для дослідників. Однак, навіть розсекречена їх частина відтворює доволі об'єктивну картину «входження» в соціальне життя такої категорії жителів України, як інваліди.

У 1943 році Наркомзабезп СРСР розробив ряд заходів щодо поліпшення пенсійного обслуговування, трудового й побутового влаштування інвалідів Великої Вітчизняної війни. Республіканським, крайовим, обласним, міським і районним органам соціального забезпечення було запропоновано встановити постійний контроль над призначенням та своєчасною виплатою пенсій, залучаючи до цієї роботи широкий актив, у тому числі й самих пенсіонерів. У відповідності до цих заходів, у 1943 року було проведено ревізію виплати пенсій у всіх районах СРСР, у тому числі й на Україні. У 1944 році Президія Верховної Ради СРСР розглянула і схвалила, затверджену постановою РНК СРСР від 31 січня 1944 року № 101 «Інструкцію про порядок призначення й виплати пенсії по інвалідності військовослужбовцем рядового, сержантського й старшинського складу». У даній інструкції уточнювалося, хто мав право на пенсію по інвалідності. Пенсія по інвалідності призначалася: від дня виписки інваліда з госпіталю, якщо він пройшов там ЛТЕК і звернувся протягом двох місяців після виписки у відділ соцзабезпечення; з моменту визнання непридатним до військової служби лікарняною комісією військового комісаріату, якщо він звернувся протягом 2 місяців після цього визнання у відділ соцзабезпечення. У районах, звільнених від окупації, виплата пенсій відновлювалася з дня звільнення території від окупації.

Проголошені радянською державою заходи щодо пенсійного забезпечення та інших пільг інвалідам були яскравими і змістовними по суті вкладу, але доволі заформалізованими за ступенем свого здійснення.

Затримки у призначенні та виплаті пенсій інвалідам Великої Вітчизняної війни несприятливо позначалися на їх морально-психологічному стані, викликали обурення і появу скарг стосовно матеріального забезпечення. Характерним прикладом у вказаному відношенні є лист інваліда Я.Загорулька до редакції газети «Ворошиловградська правда»: «...Прошу вашого втручання у питанні бездушно-бюрократичного ставлення до інвалідів Вітчизняної війни. Мною, гвардії-сержантом, орденоносцем інвалідом Вітчизняної війни II гр. було подано документи у Попаснянський райвійськкомат для призначення

пенсії згідно трудового законодавства військового часу. Строки встановлення пенсії з дня висновку ЛТЕК – 5 днів, а зараз вже пройшло 10 днів та рішення облвоєнкомат не прийняв. Виникає питання, як можна жити людині, яка прийшла з шпиталю? Таке бюрократичне відношення до наших законів та живих людей створює невдоволення. Прошу вашого втручання» [2].

Партійно-державні органи областей реагували на ці звернення і по багатьом з них приймалися позитивні, на користь інвалідів, та, навіть радикальні рішення. Зокрема, досить змістовним є рішення Ворошиловградського (Луганського – нині) ОК КП(б)У щодо діяльності комісій по призначенню пенсій: «За рішенням ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 6.09.44 р. обкомом КП(б)У та виконкомом намічено провести цілий ряд заходів, пов'язаних з підготовкою родин військовослужбовців до зими, з 10.10. по 10.11.46 р. намічено провести місячник з надання допомоги родинам військовослужбовців по підготовці їх до зими. У м. Ворошиловграді комісія, як узаконений орган з призначення допомоги та пенсій родинам військовослужбовців майже зовсім не працювала, призначення допомоги та пенсій проводилися одноосібно зав. міськрайвідділом з державного забезпечення, в результаті цього незаконно виплачено допомоги 161 родині, на суму 323505 р. По Кадіївському району завідуючий міськвідділом з державного забезпечення без усіляких на то підстав відмовив у наданні державної допомоги 421 родині, в результаті нашого втручання його було звільнено з роботи [3].

Напрямок у наданні допомоги інвалідам була діяльність спеціалізованих магазинів. Як правило, вона стосувалася офіцерського складу, але, особливо у сільській місцевості, надавалася і рядовому та сержантському складу інвалідів. Слід зазначити, що ця допомога була вкрай забюрократизована і мала чисельні вади: продукти та товари надходили несвоєчасно, розбазарювалися. Тому характерними були скарги наступного порядку, яку подав інвалід І.Зявая: «...за 4 місяці інваліди війни м. Горськ не отримали з магазину нічого, окрім 600 (чи 500, нерозбірливо) г. жиру та однієї банки консервів. Погано піклується про це голова міськради Гільдеев та постачальник Соколенко. Коли б не запитав Соколенко, коли ж будуть продукти, він відповідає, що для інвалідів Вітчизняної війни продукти є, проте списки ще не готові... Хліб за грудень інваліди отримали лише 5-6 разів. Погано піклуються організації у м. Горськ про інвалідів Вітчизняної війни...» [4].

Важливо відмітити, що скарги інвалідів були направлені не тільки в місцеві органи влади та редакції місцевих газет, але й у вищі керівні органи держави. Досить показовою у цьому відношенні виступає листування інвалідів Великої Вітчизняної війни В.Дмитрука, жителя Старобільського району Ворошиловградської області. Наведемо його у повному обсязі для більш суттєвого усвідомлення аналогічних звернень: «Приймальня НКСО СРСР 31.04.44 р. Гр-А-12 (Москва, Зубовська площа, буд. 3). Секретарю міському ВКП(б). М. Старобільск, Ворошиловградська область. «Направляю Вам лист, який поступив у приймальню НКСЗ СРСР від Дмитрука В.І. – Прошу Вашого сприяння по суті його скарги. Про результати прошу повідомити заявника та приймальню НКСО» [5]. «Акт обслідування родини інваліда Вітчизняної війни III гр. Деркач Марка Андрійовича, 1901 р. народження 14.03.1944 р. комісія у

складі голови сільради Бойувки Болотової Ольги Гаврилівні. Склали цей акт обслідування родини інваліда Вітчизняної війни Деркач Марка Андрійовича в якого в момент обслідування родини у складі дружини та 5 молодих дітей знаходяться в такому стані: дружина та усі діти – у напівроздягнутому стані, своїх продуктів харчування не мають, працездатна у родині одна дружина. Колгоспом надано допомогу два рази: 32 кг. (овочами). З господарства є одна корова, 1 коза» [6]. «Начальнику приймальні народного комісаріату оборони СРСР. Відповідь на Гр-А-12 від 31.04.1944 р. Інвалід Вітчизняної війни II гр. т. Дмитрук Василь Гнатович працює у Старобільському райкомі зв'язку начальником ВОХРа з окладом 375 р., за сумісництвом – інструктором МПВО з окладом 500 р. та отримує пенсію у розмірі 400 р. Для харчування прикріплений до міської їдальні. За увесь час перебування у м. Старобільську отримав лише 4 м. хлопчатки та 2 шмати мила через райзабезп, яв інвалід Вітчизняної війни, так як з промтоварами у нас тяжко, це знає й сам т. Дмитрук. Нашим розпорядженням видано т. Дмитруку хлопчатка на натуральній білизні та надано допомоги продуктами харчування. Верхній одяг та взуття у т. Дмитрука є. Матеріально-побутові умови задовільні. Зі змістом цього листа т.Дмитрук ознайомлений. Додаток: рапорт т. Дмитрука. Секретар Старобільського райкому КП(б)У Шпаковський» [7].

Значення набувала й одноразова матеріальна допомога інвалідам Великої Вітчизняної війни з боку керівників сільськогосподарських підприємств у наданні продовольства та паливних матеріалів. Сутність бюрократичних підходів до її здійснення відтворює листування з приводу скарги інваліда Великої Вітчизняної війни М.Петренко. 16 квітня 1944 р. вона звернулася із заявою до Сталінградського обкому ВКП(б): «Першому секретарю Сталінградського обкому ВКП(б) та члену Військової ради Сталінградського фронту. Від члена ВКП(б) з 1930 р., парт. квиток № 1323636. Петренко Марти Олексіївни, учасниці фронтів Радянсько-Німецької війни, інвалід Вітчизняної війни II гр. Заява. Переконливо прошу Вас витребувати необхідні дані про мою участь у Сталінградському та Північно-Кавказському фронтах, Ростовського п/д, Армавірського, Таганрогського та Сталінградського напрямків, щоб архівний відділ відповідного штабу військового командування (Північно-Кавказького, Волинського, Сталінградського та Південного) пошукали мене у списку живих та щоб повідомили мене, чи мою матір Петренко Євдокію Савелівну за адресою УРСР, Ворошиловградська область, Старобільський район, с. Шульгинка, колгосп «1 травня» (Петренко Є.С. для Петренко М.О.). Ці підтвердження мені дуже потрібні в якості кого, де та скільки я приймала участь та які заслуги маю. Я зараз інвалід II гр. та у мене зараз післяконтузійний кровотік очей, швидкість зору на 80% знижена, тріщина у черепі, викривлений хребет, ускладнення із ногами, шлункове отруєння на виконанні завдання у бойових діях, а тепер відновити такі втрати здоров'я надто коштовно, тимпаче на фронті заразилася на фіброзний туберкульоз легень та є одне прагнення – ніж поступово чахнути та волочити жалюгідне існування, краще піти на лінію фронту Радянсько-Німецької війни та загинути там, щоб не гинути тут, у тилу від чахотки. Тому що долати навіть напористому більшовику такий стан неможливо, тому що усі фізичні сили вичерпані. Я

знаходжуся у Чкалівському 359 шпиталі та з усіх його відділень та лікарень Чкалівської області ніякого покращення медкомісія не фіксує, а є тільки погіршення. Я хочу або повністю вилікуватися, або загинути у боях за свою Радянське робітничо-селянську державу, щоб не волочити жалюгідне існування. Я українка по національності, гарно знаю німецьку мову, я перекладач з німецької та російську та українську мови, не дешевше ніж 2500 рублів на місяць коштую. Я партії ВКП(б) ще буду дуже потрібна та наді мною варто потрудитися проявити піклування, а також про мою родину, стару матір Петренко Є.С., бо вона не отримує ані хліба ні грошей, а вона також комуністка та беззмінний народний обранець – депутат ради з 1918 р., не дивлячись на те, що їй 75 років. Я свідомо, добровільно відправилася на фронт, щоб захищати соціалістичний Ростов-на-Дону, Сталінград та інші міста й нашу землю та на протязі з 1941 р. по теперішній час у різних військах: залізничних, піхотних, розвідці СМЕРШ, в саперних тощо. Прошу уточнити по персональним спискам та доповісти мені. Член ВКП(б) Петренко» [8].

У відповідь на заяву отримано і зафіксовано дтри наступні листи: 1) «Ворошиловградський обком КП(б)У. Секретарю Старобільського РК КП(б)У Мошкову. № 689 від 16.04.1945 р. Надсилаємо вам на розгляд лист т. Петренко про надання матеріальної допомоги, адресований до обкому КП(б)У. Про результати розгляду просимо доповісти заявнику. Завідувач особового сектору обкому КП(б)У В.Кломойцев». «Ворошиловградський обком КП(б)У» [9]; 2) «У військовий відділ, Чучмареву. 14.05.1945 р., № 0/41 Копія: Петренко М.О. Старобільський райком КП(б)У розглянув скаргу інваліда Вітчизняної війни Петренко М.О., яка проживає з матір'ю, має свій будинок, город 0,15 га. з садом, на обліку в Райзабезпі не перебуває та за допомогою не зверталася, у колгоспі не працює, проте колгосп надав наступну допомогу: з 1.01.1944 р. по теперішній час видано: борошна 50 кг., крупи 10 кг., м'яса 4 кг., 10 кг. пшона, в зимовий час колгосп надавав пальне. Секретар Старобільського райкома КП(б)У Мошков» [10]; 3) «Військовому відділу Старобільського РК КП(б)У. 16.04.1945 р. Старобільський райзабезп по скарзі Петренко М.О. відповідає: «Родина складається з 2 чол.: - сама Петренко Марта Олексіївна та її мати Петренко Є. (74 роки), має хату, город 0,15 га. з садом. Петренко М.О. на обліку в райзабезпі не перебуває, за допомогою також не зверталася. Перевіркою на місці встановлено, що вдома її немає вже місяць, поїхала невідомо куди. Вдома одна мати. В колгоспі вона не працює. Матері було надано допомогу колгоспом з 1.01.44(хоча швидше за усе 45) по теперішній час: 50 кг. борошна, 10 кг. крупи, 4 кг. м'яса, 10 кг. пшона, взимку підвозилося пальне. Завідувач райзабезпу Денисова. Інспектор Григоренко [11]. Коментарі, як кажуть, не потрібні.

Важливою проблемою, що стосувалася питань повсякденного життя інвалідів була житлова. Показовим у цьому відношенні є розгляд скарги інваліда Великої Вітчизняної війни П.Данько: «Старобільський РК КП(б)У розглянув скаргу інваліда Вітчизняної війни Данько П.Ф. про надання йому квартири. Доповідаємо що Міськомунгоспом була запропонована квартира Данько, який відмовився від неї, мотивуючи це тим, що вона не відповідає потребам його родини. Не дивлячись на труднощі з житловою площею у місті,

міське житлове управління займається підбором квартири інваліду Вітчизняної війни Данько. Секретар Старобільського райкому КП(б)У Мошков» [12]. «Завідувачу військового відділу РКП. Довідка. Надано в тому, що громадянин Данько відмовився від квартири, яку житловим відділом було запропоновано по вул. Пролетарській № 35. Завідувач житловим відділом. 28.01.1945 р.» [13].

Виникає питання, чому П.Данько відмовився від наданого йому житла? Як свідчать документи архівів аналогічного характеру, житло надавалося по остатковому принципу: «нікому не потрібне, задовольни потребу нужденному». А ця потреба, без ремонту, без будматеріалів втрачала свій сенс.

Особливої уваги заслуговували й ті інваліди, які визнавалися працездатними згідно висновків ЛТЕК, але на ділі мали серйозні проблеми зі здоров'ям. Так, у квітні 1945 р. до НКСО СРСР надійшла скарга інваліда Великої Вітчизняної війни А.Нені: «Прошу розібрати мою скаргу., так як я інвалід Вітчизняної війни, який прибув з шпиталю на місце проживання та пішов на роботу у колгосп ім. Шевченко, Половинчанської сільської ради старобільського району Ворошиловградської області та я визнаний комісією працездатним до виконання місцевих робіт, так як я не маю половини ступні. Мене використовують на усі польові роботи, навіть у примусовому порядку, заставляють ходити по ріллю коли у мене ще не зовсім загоїлася нога та навіть можуть розійтися шви, на мою ногу ніякої уваги правління не приділяє. Прошу надати мені відповідний висновок» [14].

Наслідком реагування постала відповідь місцевих органів влади, в якій зазначено, що «голова постійно діючої комісії держзабезпечення при Половинчанській сільській раді Лошак Дмитро Омелянович, секретар сільської ради Григоренко М.Я. склали цей акт у тому, що цього дня було обслідувано родину інваліда Вітчизняної війни Нені А.П., де з'ясувалося: проживає він разом з батьком та матір'ю, город у них 0,5 га, з господарства мають корову, 2 маленьких порося, сам Неня А.П. працює у колгоспі «Шевченко», на 15.05.45 р. має 25 трудовнів. Коли він прибув з РККА через поранення, перший місяць йому було надано допомоги з колгоспа 8 кг. борошна, після чого його було включено на отримання хлібного пайка з Половинчанського сховища, де пайок і отримує у теперішній час. Пенсію, як інвалід Вітчизняної війни не отримує, тому, що не оформився. Пенсію отримує 72 р., як інвалід III гр.» [15]. Також визначені розміри допомоги: «Старобільським райкомом КП(б)У розглянуто скаргу інваліда Вітчизняної війни Нені А.П. про надання матеріальної допомоги, на ім'я секретаря Старобільського райкому КП(б)У Мошкова. КИ-А-С7. Перевіркою встановлено, що інвалід Вітчизняної війни Неня А.П. проживає разом з батьком та матір'ю, город у них 0,5 га, з господарства мають корову, 2 маленьких порося, сам Неня А.П. працює у колгоспі «Шевченко», на 15.05.45 р. має 25 трудовнів. Коли він прибув з РККА через поранення, перший місяць йому було надано допомоги з колгоспу 8 кг. борошна, та тепер через мережу Сільпо на місяць отримує хлібний пайок та 9,5 кг. борошна. Колгосп надав наступну допомогу: виділено 8 кг. борошна, надано допомогу в обробці городу. Неня перебуває членом колгоспу та працює на рядових роботах [16].

Отже, навіть побіжний огляд та аналіз документів архівів, що стали доступними для узагальнення дослідникам, показує, що інваліди Великої

Вітчизняної війни виборювали свої права як громадяни. Водночас, вони стикалися з командно-бюрократичною системою, яка гальмувала не тільки процес адаптації інвалідів, але й штовхала останніх на радикальні дії щодо свого захисту. Останнє може постати предметом подальшого дослідження теми.

Література

1. Физелер Б. Нищие победители: инвалиды Великой Отечественной войны в Советском Союзе / Б. Физелер. - Неприкосновенный запас. - 2005, №2-3. - С. 578.
2. Державний архів Луганської області. – Ф. П-179. – Оп. 3. – Спр. 289. – Арк. 13.
3. ДАЛО. – Ф. П-179. – Оп. 3. – Спр. 593. – Арк. 12.
4. ДАЛО. – Ф. П-179. – Оп. 3. – Спр. 289. – Арк. 13зв.
5. ДАЛО. – Ф. П-28. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 88.
6. Там само. – Арк. 172.
7. Там само. – Арк. 87.
8. ДАЛО. – Ф. П-28. – Оп. 1. – Спр. 329. – Арк. 101-103.
9. Там само. – Арк. 100.
10. Там само. – Арк. 104.
11. Там само. – Арк. 103.
12. Там само. – Арк. 11.
13. Там само. – Арк. 12.
14. Там само. – Арк. 128.
15. Там само. – Арк. 124.
16. Там само. – Арк. 129.

Михайлюк В.В. Социальные аспекты истории адаптации инвалидов Великой Отечественной войны на территории Донбасса (1943-1945 гг.)

Проанализированы проявления неудовлетворения инвалидов Великой Отечественной войны политикой советской власти относительно их адаптации к повседневной жизни на территории Донбасса.

Ключевые слова: *инвалиды Великой Отечественной войны, государственная политика по отношению к реабилитации к повседневной жизни, социальная незащищенность инвалидов, проявление сопротивления инвалидов адаптационной политике советской власти.*

Mykhaylyuk V.V. Social aspects of the history of Great Patriotic War invalids' adaptation in Donbas region (1943-1945)

Manifestations of Great Patriotic War invalids' dissatisfaction by the soviet government politics concerning their adaptation to daily routine life are analyzed.

Keywords: *Great Patriotic War invalids, government politics concerning invalids' rehabilitation and adaptation to daily routine life, social vulnerability of invalids, manifestation of Great Patriotic War invalids' dissatisfaction by the governmental adaptation politics.*

Михайлюк Владислав Віталійович – аспірант кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: **Євдокимов М.О.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
24.02.2012